

ATATÜRK'ÜN SON HASTALIĞI*

THE LAST STAGES OF ATATURK'S ILLNESS

Mithat AYDIN**

Özet

Bu çalışma, Mustafa Kemal Atatürk'ü yaşamının sonuna götüren son hastalığının geçirmiş olduğu evreleri ele almaktadır. Atatürk'ün son hastalığı, 1937 yılı sonlarında kendini göstermiş, Ocak 1938'de de Dr. Nihad Belger tarafından teşhis konulmuştur. Aynı yılın Mart ayından itibaren yabancı doktorlardan da yararlanılması yoluna gidilmiştir. Atatürk'ü muayene ve tedavi için Türkiye'ye dört kez gelen Fiessinger'in dışında Bergmann ve Eppinger Türkiye'ye davet edilen diğer yabancı doktorlar olmuştur. Ne var ki hastalık 1938 Haziranından itibaren ciddi bir seyir izlemeye başlamıştır. Ekim ve Kasım aylarındaki iki koma durumu Atatürk'ün sağlığının artık kaçınılmaz bir sona geldiğini göstermiştir. Bu son hastalığın baş gösterip 10 Kasım 1938'e kadar Atatürk'ün hastalık karşısındaki tutumu, hayata bakışı, devlet ve millet meselelerini ele alış biçimi, üzerinde durulan diğer hususlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Atatürk Türkiyesi, Nihad Belger, Fiessinger, Hatay Sorunu.

Abstract

This study deals with the last stages of Mustafa Kemal Atatürk's illness that took him to the end of his life. Atatürk's last disease started in late 1937 and was diagnosed by Doctor Nihad Belger in January 1938. From March of the same year, he was treated by foreign doctors. Apart from Fiessinger, who came to Turkey four times to examine and treat Atatürk, Bergmann and Eppinger were other foreign doctors who were also invited to Turkey. However, since June 1938, the disease had begun to follow a serious course. In October and November after going into a coma twice, it was obvious that Ataturk's health was now coming to an inevitable end. From the emergence of this last disease to November 10, 1938, Ataturk's attitude toward his disease, his outlook on life, the way he handled state and national affairs, and other issues have been discussed.

Key Words: Atatürk, Turkey of Atatürk, Nihad Belger, Fiessinger, Hatay Problem.

* Bu çalışma, PAÜ. Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 2014KRM032 numaralı ve "Atatürk'ün Ölümünün Türk Ulusal Basınına Yansıması (1938-1939)" başlıklı proje kapsamında hazırlanan metnin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Kınıklı Yerleşkesi/Denizli, maydin@pau.edu.tr

A-GİRİŞ

Büyük Dünya Savaşı'nın muzaffer komutanı Mustafa Kemal Atatürk, 1938'in 10 Kasımında 57 yaşındaki ölümüne kadar, hayatını milletin özgürlük ve uygarlık mücadelesine adanmış büyük bir devrimci olarak tarihte yerini almıştır. Tarih Onu, savaş yıllarının şartlarında uçurumun kenarına sürüklenmiş olan Türk milletinin "babası" ve Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine inşa ettiği Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu olarak selamlamıştır. Bununla birlikte O bütün zafer ve başarılarını bağrından çıktığı millete ve ordusuna hamletmiştir. 1923'te Adana seyahatinde kendisine "*Paşam her şeyi siz yaptınız; siz başardınız*" dediklerinde O "*Eğer bu davada benim bir mesaim var ise bir kuvvet-i icraat ve muvaffakiyet var ise bunu şahsıma atfetmeyiniz ancak ve ancak bütün milletin şahsiyet-i maneviyesine atfediniz. Bu milletin âli ve manevî şahsiyeti içerisinde ben bir naçiz ferdim. Millet heyet-i umûmiyesiyle bir şahıs halinde tecelli etti, birleşti ve ona düşman olanları bertaraf etti*" demiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ü milletin gönlünde çağlar ötesi bir değer yapan da bu özelliğidir.

Atatürk de her insan gibi bir gün öleceğine inanıyordu. İzmir'de kendisine suikast tertip edildiğinde "*Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; ancak Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır*" demiştir. Gerçekten de O, bedenen aramızdan ayrılmıştır; fakat kurduğu Cumhuriyeti ve hayat görüşü düşüncelerde yaşamaktadır.

B-ATATÜRK'ÜN SON HASTALIĞI

Atatürk'ün sivil ve askerlik yaşamında zaman zaman bazı hastalıklardan muzdarip olduğu bilinmekle beraber,¹ 1937-1938 yıllarında rahatsızlık ve şikâyetleri artmıştır. Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a göre yorgunluk ve halsizlik belirtileri kendini göstermekte, sık sık ateşlenmekte, günden güne zayıfladığı görülmekte, hatta ara sıra burnu kanamaktaydı. 1937 yılında Türk

¹ Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı yıllarında böbrek iltihaplanması rahatsızlığına yakalanıp önce Karlsbad'da, sonra da Suriye cephesinde Halep'te tedavi görmüştür. 1923 ve 1927'de kalp kriz geçirmiştir. 1927'deki sağlık sorunu Avrupa basınında Gazi'nin ölümcül bir hastalığın pençesinde olduğu yönünde iyi niyetli olmayan yayınların yapılmasına neden olmuştur. Bu tür haberler Türk makamlarınca yalanlanmasına rağmen 1928 Martına kadar devam etmiştir. 1936 yılında ise hastalığına kan toplanması, kan uyuşması denilen "İhtikan" teşhisi konmuştur. Bu hastalığın zatürreeye dönüşebileceği ikazı üzerine Atatürk ilk defa doktorların tavsiyelerine harfiyen uymuştur. Bilgi için bakınız: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1938, s.1-6; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2014, s.685-693.

Tarih Kurumu Kongresi'nin toplandığı Dolmabahçe Sarayı'nın giriş salonuna 100-150 metre mesafede bulunan daireden otomobille gidip gelmekteydi.²

1937 yılı sonlarında Atatürk'ün sağlığına ilişkin söylentiler Fransız ve İngiliz diplomatlarının yazışmasına konu olmaya başlamıştır. Yılın son ayında Fransız Büyükelçisi M. Ponsot Atatürk'ün sağlık durumunun kötüye gittiğini rapor etmiştir. Bu bilgi bu sırada aslında rapor edildiği ölçüde korkutucu değildi. Belki de bu raporun arkasında Hatay Sorunu vardı. Bununla birlikte Fransız Dışişleri Bakanlığı bu raporu İngiliz Büyük Elçiliği'yle paylaşmıştır. İngiliz Büyükelçisi Sir Eric Philipps de Fransız Raporu'nu 28 Aralık 1937'de Londra'ya iletmiştir. Raporda "Atatürk'ün zihni ve fiziki bir çöküntüye gitmekte, son aylarda kendini kaybetmekte olduğu" belirtilmekteydi. Fakat konuyu hayli önemseyen İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki Büyükelçisi Percy Lorain'e bilgiyi doğrulamadı. Lorain "Atatürk'ün zihni ve fiziki durumunda bir gerilemenin olduğunu doğrulayamam" diyor, "dinamik canlılığı ile durgunluğu arasındaki değişimler veya ani kararlar yeni bir şey değildi" şeklinde ifade ediyordu. İngilizler 1937 sonunda meydana gelen yazışmalarda Fransızların verdiği bilgiyi Hatay Sorunu ile ilgi bulmuş ve bu bilgiye kuşkuyla yaklaşmıştır. Nitekim 1937 yılı sonunda bir hafta kadar Paris-Londra-Ankara arasında süren yazışmalar, 1938 yılı başlarında yaklaşık iki ay kesilmiştir.³

1938 yılı başında Atatürk'ün rahatsızlığı teşhis edilememekle beraber, Türk makamları arasında yazışmalar devam etmiş ve 4 Ocak tarihinden itibaren Paris Büyük Elçiliği'nden bazı ilaçlar istenmeye başlanmıştır. Söz konusu tarihte çekilen telgrafta "acilen" 25 kutu Vaccin Enterococcique istenmekteydi. Takip eden gün ve aylarda (Örneğin 24 Ocak, 5 Şubat, 28 Şubat) yeni ilaçlar istenmeye devam edilmiştir. Yazışmalarda ilaçların Atatürk için istendiği anlaşılmaktaydı ve bu durum Atatürk'ün 1938 yılı başından itibaren sürekli ilaç aldığını açık bir şekilde göstermekteydi. Bu arada Atatürk'ün rahatsızlığı gizliden gizliye söylentilere neden olmaktadır. Bu söylentilerin önüne geçmek için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras 24 Şubatta İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'ye bilgi vermek zorunda kalmıştır. Bu görüşmede Loraine'ye Atatürk'ün "soğuk almış" olduğu bilgisi verilmiştir. İngiliz Büyükelçisi de bu bilgiyi 25 Şubat tarihinde "çok gizli" olarak Londra'ya iletmiştir.⁴

İstenen ilaçların Atatürk'ü tedavi etmediği açıktı. Özellikle burun kanamaları kasıktan dize doğru bacaklarının iç tarafında devam eden kaşıntı

² Soyak, a.g.e., s.681.

³ Şimşir, ag.e., s.7.

⁴ Şimşir, ag.e., s.12-13.

etkisini hiç azaltmamıştı. Hatta kaşıntının bir cilt rahatsızlığından kaynaklanmış olabileceği düşünülmüş, ve bu amaçla Alman cilt doktoru Marchionini tarafından muayene edilmiştir. Marchionini, kaşıntıya neden olduğu düşüncesiyle köşkteki karıncaların itlaf edilmesini, bazı merhemlerin uygulanmasını önermiştir.

Atatürk'ün hastalığına Şubat ayı içinde Doktor Nihad Reşad Belger teşhisi koymuştur. Belger, Atatürk'ün rahatsızlığının karaciğer rahatsızlığından kaynaklandığına ilişkin teşhisini Atatürk'ün kaşıntıların tedavisi için 1938 Ocak'ında Yalova'daki kaplıcalarına geldiği sırada yapmıştır. Belger, bu durumu Ruşen Eşref Ünaydın'la yaptığı bir mülakatta şu şekilde anlatmıştır: *"Atatürk, geceyi, Termal oteldeki apartmanında geçirdi. Ertesi sabah otelde, kendisine mahsus olarak yaptırılan banyo dairesine girdi ve beni çağırttı... Şikâyetlerini bana bildirdi... Kaşıntıya çare bulmaklığı istiyordu... Dedim ki: Müsaade buyurursanız, önce zat-ı devletinizi bir muâyene edeyim. Kaşıntıların sebebini tespitte çalışayım. 'Peki iyi...' dedi. Soyunma odasına koydurtmuş olduğumuz sezlonga uzandı; ben de muâyeneye başladım... Tabii önce vücudun en çok kaşınan yerini, yâni bacaklarını muayene ettim. Egzema, ürtiker, erytheme gibi belirtiler bulamadım. Yalnız kaşıntının bıraktığı tırnak izleri buldum. Atatürk'ün yaşayış tarzını göz önünde tuttuğum için bacaklardan sonra karnını ve bilhassa karaciğerini muâyeneye koyuldum. Ve derhal gördüm ki, Atatürk'ün karaciğeri üç parmak kadar büyümüş ve sertleşmiştir... Kalbini dinledikten sonra kendisine teşekkür ettim. Muayenemin bittiğini söyledim... Atatürk: 'Doktor, kaşıntının sebebini buldunuz mu?' dedi. 'Evet efendim' dedim. Bu kaşıntının yemek ve bilhassa içmekle ilgili olduğunu arzettim. 'Buna emin misiniz' diye sordu. 'Efendim, kanaatim o kadar kat'îdir ki bu teşhîsimin isabetinde şüphenin gölgesi bile yoktur' dedim. 'Karaciğeriniz büyümüş ve biraz sertleşmiştir. İşte kaşıntınızın nedeni bu karaciğer rahatsızlığıdır' dedim."*⁵ Hastalığın tedavisinde gecikilmiş olduğunu anlayan Doktor Belger kaşıntının tedavi için de uygun gördüğü termal tedavi ile beraber bir tür toz kullanılmasına ve küçük bir perhiz uygulanmasına karar vermiştir. Sonraki gün Atatürk'ün davetiyle Yalova'ya gelen Neşet Ömer İrdelp de aynı teşhisi koymuş ve önerilen tedaviye devam edilmesini önermiştir.

Atatürk'ün Yalova'da kaldığı on iki gün zarfında hastalığında önemli düzelme olmuştur. Hatta tedavisinin onuncu günü kaşıntısında eser bile kalmamıştır. Ancak kendisine önerilen en az üç hafta tedavi programına riayet etmeyerek devlet işleri nedeniyle önce Bursa'ya, sonra'da İstanbul'a geçmiştir.

⁵ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı/Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülâkat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.10-11.

Atatürk'ün Son Hastalığı

Bu yolculuğu sırasında zatürrieye yakalanmıştır (5-23 Şubat 1938).⁶ İstanbul'dayken bir gece Dolmabahçe sarayında birden bire kuvvetli bir şekilde öksürmeye, nefes almakta zorlanmaya, göğsünde kuvvetli ağrı hissetmeye başlamıştır. Doktorları Nihad Reşad ve Neşet Ömer beyler tarafından tedavi edilen Atatürk, rahatsızlığı tam olarak geçmeden o sırada Ankara'ya gelen Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç'i karşılamak üzere 24 Şubatta "yorgun argın" Ankara'ya gitmiştir. Nihad Reşad'a göre Atatürk, ciddi sağlık sorununa rağmen "devletin mühim bir siyasi meselesinde mutlaka vazife başında bulunmak" isteyen bir iradeye ve kendisine aşırı güvene sahipti.⁷

Atatürk Ankara'da bulunduğu sırada 27 Şubatta Balkan Antantı şerefine verilen ziyafete burnunun kanaması nedeniyle geç gelmesi ve kendinde görülen halsizlik ve solgunluk endişeye neden olmuştur. Atatürk'ün hastalık durumunu "vahim" olarak gören Sıhhiye Müsteşarı Asım İsmail, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya izahatta bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Celal Bayar, Ankara'da Atatürk'ün hastalığı konusunda ortaya çıkan kaygı verici durumu, tedavi için gösterilen çabayı şu şekilde aktarmaktadır: "Geceyi güç geçirdim, ertesi sabah Köşke gittim; rica üzerine Atatürk tarafından yatak odasında kabul edildim. 'Hayrola, ne var?' dedi. 'Hastalığınızı merak ediyorum' dedim. 'Biri Alman, diğeri Fransız iki mütehassis doktorun adını verdiler, müsaade buyurun da bunları getirtelim.' Muvafakat etmedi. 'Ortada Hatay meselesi var, hastalığım hariçte duyulursa fena olur, Dr. Neşet Ömer'le konuş, şimdi burada zaten Tıp Kongresi var. Bizim doktorlar bir muayene ve konsültasyon yapsınlar.' dedi. Doktorlar çağrıldı; kendisini iyice muayene ettiler ve aralarında uzun uzun konuştular. Sonra bana: 'Ağzına hiçbir nev'i içki koymaması ve sigarayı da terk etmesi lazımdır' dediler. Kendilerine ruh haletini göz önünde tutarak içki yasağını yine uzatmak üzere muayyen bir müddet için koymalarını ve tütün bahsinde de ilkin azaltmayı istemekle işe başlamalarını tavsiye ettim. Öyle yaptılar; kendisi de bunları kabul etti. 'Yaparım' dedi. Fakat buna rağmen doktorların tavsiyesine tam olarak uymadığını, hastalığın fena bir seyir takip etmekte olduğunu görüyordum. Nihayet yabancı bir mütehassis getirtmenin üzerindeki disiplini kuvvetlendirmek bakımından da zaruret halini aldığına karar verdim; kendisine ilk teklifimi tekrar

⁶ Tarihler konusunda bakınız: *Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, Hazırlayan: Özel Şahingiray, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955; Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Günleri*, İstanbul, Mart 2012; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 294, Ankara, 1992.

⁷ Ünaydın, a.g.e., s.16-17.

ettim. Bu sefer muvafakat etti; hatta, ‘çocuk ne yapacaksan çabuk yap, ben hastayım’ dedi. İşte böylece Dr. Fiessinger’yi getirttik, muayenesini yaptı.”⁸

Paris Üniversitesinin ünlü doktorlarından karaciğer mütehassısı Profesör Fiessenger, 28 Mart 1938 tarihinde Türkiye’ye gelmiştir. Çankaya’da Atatürk’ü muayene ettikten, hazırladığı raporu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne sunduktan sonra ertesi gün Ankara’dan ayrılmıştır. Fiessinger’in temel olarak teşhisi ve tedavi konusundaki görüşü Türk doktorlarınınki ile aynıydı.

Atatürk’ün hastalığının artık gizlenecek tarafı kalmamıştı. Yabancı diplomatlara bilgi verildiği gibi Türk kamuoyuna bilgi verilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Bu bakımdan Anadolu Ajansı 30 Mart 1938’de şu haberi geçmiştir: “Türkiye Reiscumhuru Atatürk, geçen Ocak ve şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi; Ankara’ya avdetlerinde grip nüksettiğinden konsültasyon için Fransa’dan Prof. Fiessinger davet edildi. Prof. Fiessinger, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk’ün sıhhatinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tespit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kâfi görerek avdet etmiştir.”⁹ Doktor Fiessinger’in 1 Nisanda gazetelerde yer alan açıklamalarında da “rahatsızlığın ehemmiyetsiz bir gripten ibaret bulunduğu”, “Türk milletinin merak ve endişesini calip hiçbir vaziyet bulunmadığı müjdesinin verilmesini” istemekteydi. Doktor Fiessinger Atatürk hakkındaki kanaatini ise şu şekilde açıklamıştır: **“Şefinizi ne kadar sevdiğinizi takdir ediyorum. Türk milletinin Atatürk hakkındaki hissiyatını, büyük şefini gördükten sonra daha iyi anladım. Bu kadar dinamizmin, bu kadar zekâ ve cevvaliyetin bir arada toplanması pek seyrek tesadüflerle kabildir. Zamanımızın birçok büyük adamlarıyla temas etmek fırsatını bulmuştum. Atatürk’ü bunların hiç biriyle kıyas etmek elimden gelmiyor.”**¹⁰

Gerek resmi açıklama gerekse Fiessinger’in açıklamaları Atatürk’ün hastalığına ilişkin söylentilerin önünü alamamıştır. Bu haberlerin doğru ya da yanlış hızlıca yayılmasının Hatay Sorunu ile ilişkili olduğu belliydi. Ortaya çıkan durumdan Türk tarafının rahatsızlığı basına yansımıştır. Örneğin Tan gazetesi 19 Mayıs tarihli nüshasında¹¹ sorunu okuyucuya “Beyrut’tan Yayılan Yalan Haberler: Atatürk’ün Hastalığını Yalan Yere Yaymakta Ne Menfaatleri Var?” aktarmıştır. Haberin içeriğinde Atatürk’ün sağlığı hakkında Beyrut’ta ve Hatay’da yalan haberler

⁸ Soyak, a.g.e., s.691.

⁹ Şimşir, a.g.e., s.17.

¹⁰ Tan gazetesi, 1 Nisan 1938, s.1.

¹¹ Tan gazetesi, 19 Mayıs 1938, s.1.

yayılmaya çalışılmış, hatta Beyrut kaynak gösterilerek Amerika'ya kadar bütün dünyaya yayıldığı belirtilmiştir.

Atatürk tedavisine devamla istirahate ihtiyacı varken ve kendisine yorulmaması ricasında bulunulurken, 19-24 Mayıs aralığında Hatay meselesi ile ilgili olarak Mersin ve Adana ziyaretlerine çıkmıştır. Ankara'dan İstanbul'a dönüşü Mayıs sonunu (27 Mayıs) bulmuştur. İstanbul'a geldi ilk günler rahatsızlığının kendisinde hâsıl ettiği yorgunluk ve zafiyet kendini belli ettiriyor, bu durum renginde ve tavırlarında kendini gösteriyordu. 2 ve 3 Haziranda yapılan muayenelerde Dr. Fiessinger'in tekrar davet edilip kesin muayene ve raporun alınması gerektiği gündeme gelmiştir. Nitekim 8 Haziran 1938'de ikinci kez Türkiye'ye gelen Dr. Fiessinger Atatürk'ü Savarona yatında muayene etmiş, tedavi için gerekli olan direktifleri vermiştir. Fiessinger, Atatürk'ün tavsiyesiyle safra kesesi iltihabı rahatsızlığı bulunan İsmet İnönü'yü Ankara'da muayene ettikten sonra 10 Haziran akşamı Türkiye'den ayrılmıştır.

Atatürk bu günlerde sağlık durumunu Cenevre'de bulunan manevi kızı Afet İnan'a yazdığı mektupta bizzat kendisi şu şekilde anlatmıştır: "...Vaziyetim şudur, hastalık durmamış, ilerlemiştir. Vakitsiz ayağa kalkmak, yürümek hususile burundan yapılan atuşman üzerine gelen kusma neticesi; yapılan istirahatları hiçe indirmiştir. İstanbul'a gelince, hükümet reyimi almaya dahi lüzum görmeksizin, Fiessenje'yi getirtti. Yeniden tetkik muayene yapıldı. Karaciğeri eski halinden farksız ve karnı birkaç kiloluk müterakim su ve gaz dolayısıyla şişkin ve defigüre bir halde buldular. Şimdilik Temmuz on beşe kadar yeni tretman (muayene) ve yeni rejim tahtında repo absolüyü (mutlak istirahati) zaruri buldular. Bunun esası da yatak ve şezlong istirahatidir. Bu müddet sonunda Fiessenje tekrar gelecektir. Ahvali umumiyem iyidir. Tamamen iadei afiyet ümit ve vaadi kuvvetlidir. Senin için asla mucibi merak ve endişe olmamalıdır. Serinkanlılıkla imtihanlarını vererek muvaffakiyetle avdetini bekler ve muhabbetle gözlerinden öperim." Görüldüğü gibi Atatürk'ün hastalık durumu ilerlemiş, endişe verici bir noktaya gelmiştir. Öyle ki kendisine danışılmadan doktoru Fiessinger davet edilmiştir. Atatürk aynı günlerde Balkan turuna çıkacak olan Sabiha Gökçen'e de "*seni geçirmeye [uçurlamaya] gelmek isterdim, ama ne yazık ki, bacaklarımda, dizlerimde derman bulamadım*" demekteydi.¹²

Yukarıda değinildiği gibi Fiessinger ve diğer doktorları Atatürk'ün "mutlak istirahati"ni tavsiye etmiş; en azından Temmuz ortalarına kadar buna riayet etmesini istemişlerdir. Buna rağmen Atatürk'ün tam olarak istirahat ettiği

¹² Bilâl N. Şimşir, *10 Kasım Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, 1 Baskı, Ankara, 2014, s.64-66.

söylenemez. Bu süreçte devlet işleriyle meşgul olup gerekli gördüğü konularda bilgi alıp bazı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Örneğin 16 Haziranda Başbakan Celal Bayar, Hariciye, Dahiliye ve Maliye vekilleriyle, 19 Haziranda Romanya Kralı Carol ile, 20 Haziranda Başbakan, Hariciye, Dahiliye, Nafia, Milli Müdafaa vekilleri, Mareşal Fevzi Çakmak Paşa ve Numan Menemencioğlu ile, 3 Temmuzda da yine Başbakan Celal Bayar'la görüşmüştür. 9 Temmuz'da Bakanlar Kurulunu Savarona yatında toplamış ve 3,5 saat süren toplantıda ülke sorunlarını etraflıca görüşmüştür.¹³ Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün Savarona'da geçen günlerine ve meşguliyetine dair şu bilgiyi vermektedir: *"Şunu da belirtiyim ki, bütün bu kesif mesai arasında Hatay işini adım adım takip etmekten ve Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmakta bulunan Dil ve Tarih kurumlarının mesaisi ile yakından alakadar olmaktan bir an hali kalmıyordu. Boş zamanlarını yatak odasında uzanarak, yahut hususi salonda şezlong şeklindeki geniş koltuğuna yaslanarak istirahat etmek, kitap okumak, gelenlerle konuşmak ve gramofonda sevdiği şarkıları ve diğer müstakil musiki eserlerini dinlemek ile geçiriyordu. Ara sıra geminin büyük salonunda veya güvertede rahat koltuklardan birine oturup etrafı seyrettiği de oluyordu. İlk zamanlarda yemeklerini umumi yemek salonunda arkadaş ve davetlileri ile beraber yiyordu."*¹⁴

Atatürk 25 Haziranda Siroz hastalığının neden olduğu büyük bir kriz ve akabindeki yüksek ateşle ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Etkili tedavi yöntemleriyle bu yeni atağın önu iki gün zarfında alınmıştır. Denebilir ki 27 Hazirandan 10 Temmuz kadar Atatürk sağlığında ciddi bir düzelme fark edilmiş, en azından hastalığın durduğu gözlenmiştir.

Atatürk 10 Temmuz gecesi ateşinin yükselmesine neden olan bir hastalık geçirmiştir. Muayenesinde zarrurrie başlangıcı teşhisi konulmuştur ki, ateşi bir hafta boyunca ancak düşürülebilmişti.¹⁵ Zaturrienin tedavisi ile uğraşılırken de siroz hastalığı oldukça ilerlemiş bulunuyordu. Hastalık onu şimdi yatağa mahkûm etmişti. Bundan sonra O, ölünceye kadar yaşamını yatakta geçirmeye mecbur kalmıştı. Banoğlu'na göre¹⁶ onu yatağa mahkûm eden ve sirozun ilerlemesine neden olan temel faktör geçirmiş olduğu zaturrie hastalığı idi. Bu arada hastalığın vahamete doğru gitmesi –koma hali denecek- Onun 24/25 Temmuz

¹³ Cumhurbaşkanlığı nöbetçi yaverleri tarafından Atatürk'ün her 24 saat zarfında zamanı nasıl geçirdiğine dair tutulan Atatürk'ün Nöbet Defterinden geniş bilgi edinilebilir: Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarık Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

¹⁴ Soyak, *a.g.e.*, s.703-704.

¹⁵ Atatürk'ün zaturrieye yakalanmasının Florya'ya yaptığı gezinti sırasında bol miktarda dondurma yemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Banoğlu, *a.g.e.*, s.722.

¹⁶ Banoğlu, *a.g.e.*, s.723.

gecesi Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmesini gerekli kılmıştır. İşte Atatürk'ün bundan sonraki tedavisi burada yapılacaktır.

Hastalığın ilerlemesi Doktor Fiessinger'in yeniden davet edilmesini zaruri hale getirmiştir. Bu suretle Fiessinger 16 Temmuzda üçüncü defa Türkiye'ye gelmiştir. 10-23 Temmuz arasında uygulanan tedavi Atatürk'te kısmî bir rahatlama meydana getirmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi Atatürk'ün 24/25 Temmuz gecesi Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmesi ve hastalığını yatakta geçirmeye başlaması hastalığın yeni bir safhaya girmiş olduğunu göstermekteydi. Soyak'ın anlattığını göre hastalık Onun hareket kabiliyetini hayli sınırlandırmıştı. Sadece yatak odasının karşısındaki banyoya gitmek için yatağından çıkıyor; yavaş yavaş yürüyordu. Hatta daha sonra yorulmaması için banyoya lastik tekerlekli bir araba tedarik edilmişti.¹⁷ Doktoru Belger gelinen noktayı şu şekilde açıklamaktaydı: "Şimdi iş, üçüncü safhaya intikal etti... Hükûmet, altı mütehassis, yâni Profesör Akıl Muhtar Özden, Profesör Mim Kemal Öke, Profesör Süreyya Hidâyet Serter, Profesör Mustafa Hayrullah Diker, Profesör Abravaya Marmaralı, Doktor Mehmet Kâmil Berk getirildi. Onlar saraya nakilden itibâren işe başladılar. Bildiğiniz üzere bu zevât, memleketimiz tıp âlemini kendi mesleklerinde o zamanki en tanınmış simaları idi. Atatürk'ün sıhhi durumundan milleti haberdar etmek için, artık her akşam bir bülten yayınlanmaya başlamıştı."¹⁸ Atatürk'ün sağlığının kaygı verici düzeyde olması ve giderek kötüleşmesi hükümeti yeni tedbir almaya, daha doğrusu yeni hekimler bulmaya sevk etmiştir. Hastalığın bu yeni evresinde gelinen noktayı ve tedavi sürecine ilişkin gelişmeleri ise yine Belger şöyle aktarmaktadır. "Tıbbi heyetin günden güne artan endişesi karşısında hükûmet, Almanya'dan ve Avusturya'dan da birer mütehassis celbederek onların mütalaalarını almayı da lüzumlu buldu. Almanya'dan Profesör von Bergmann ile Avusturya'dan, karaciğer hastalıkları araştırmaları ile şöhret bulmuş Profesör Eppinger dâvet edildi¹⁹... Onlar da bizim fikrimizi kabul ve tedâvîmizi tasvip ettiler... Ve karında biriken suyu, karnı 'ponctionner' etmeksizin 'itrâh' edebilmek için civalı müdrir (diurétique) kullanmanın denenmesi kararlaştırıldı. Bu konsültasyondan çıkan netice: suyu karından almaksızın 'élimination'u kolaylaştırmak için bir tatbikte bulunmaktı."²⁰

¹⁷ Soyak, *a.g.e.*, s.706.

¹⁸ Ünaydın, *a.g.e.*, 29-30.

¹⁹ Dr. Eppinger 31 Temmuzda, Dr. Bergmann ise 1 Ağustos'ta İstanbul'a gelmişlerdir. Her ikisi de gerekli muayene ve konsültasyonlardan sonra 6 Ağustos'ta Türkiye'den ayrılmışlardır.

²⁰ Ünaydın, *a.g.e.*, s.31.

Anlaşılan o ki, Ağustosun 22'sine kadar Atatürk'ün sağlığında gözle görülür bir iyileşme tespit edilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren hastalığın kendisini hissettirmesiyle giderek artan bir zafiyet kendini göstermiştir. Doktorlar ortaya çıkan bu olumsuz durumu yeni bir ihtilata yorarak devamlı konsültasyonlarla muayenelerden geçirmekte idiler.²¹

Temmuz sonlarında geçirdiği krizi takip eden günler, Atatürk'ün hastalığı İstanbul'daki yabancı elçilerin yazışmalarının konularından biri haline gelmiştir. İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, üç aydan beri ilk defa 25 Temmuzda kendi makamlarını Atatürk'ün hastalığı konusunda bilgilendirmeyi gerekli görmüştür ki, sonraki günlerde hastalığın kötüleştiğini, kaygı verici olarak tanımlamıştır. Hastalığa dair söylentiler Ağustos başlarından itibaren İngiliz ve Fransız basınında da işlenmeye başlanmıştır. Mesela The Daily Herald gazetesi Atatürk'ün ağır hasta olduğunu, hastalığın karaciğer kaynaklı olduğunu ve başında Alman ve Avusturyalı doktorların beklediğini yazmıştır. Aynı haber diğer gazetelerde yer almıştır. Bu suretle London Times "Atatürk ve Atatürk Türkiye'si" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Fransız L'Oeuvre ise 9 Ağustostaki sayısında okuyucularına haberi "Yeni Türkiye'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk ağır hasta" şeklinde vermiştir.²²

Yabancı basında Atatürk'ün hastalığı endişe verici bir çerçevede kamuoyuna duyurulurken, Türk basını haberlerini daha itidalli vermekteydi. Muhtemeldir ki bu tür yayınlar, hükümetin almış olduğu tedbirlerden kaynaklanmaktaydı. Ancak Tan ve Haber gazeteleri buna riayet etmemiştir. Tan gazetesi muhabiri Ahmet Emin Yalman 7 Ağustos 1938'de Atatürk'ün çok ağır hasta olduğuna dair bir yazı yayımlamış ve aynı yazı Haber gazetesinde yer almıştır. Yalman söz konusu yazısında şunları söylemekteydi: "*Atatürk'ü daima bir enerji kaynağı halinde aramızda görmeye alıştık. Nekahet ve istirahat devresinin uzaması bize tabii gelmedi. Merak içinde bulunan bir anne nasıl üzülür ve kendini yerse, biz de öyle üzüntüler çektik. Hükümet bülten neşri suretiyle ortalığı aydınlatmadı, çünkü bir istirahat ve nekahet devresinin bülten neşri icap ettirecek bir vaziyeti yoktu.*"²³ Bu nedenle Tan gazetesi üç ay, Haber gazetesi de bir buçuk ay süreyle kapatılmıştır. Aslında Asım Us'a bakılırsa Ahmet Emin Yalman bu yazıyı

²¹ Banoğlu, a.g.e., s.738.

²² Şimşir, 10 Kasım Günlüğü, s.75-78. Fransa'da Paris Türk Elçiliği bu haberleri tekzip etmişse de, Fransız kamuoyu üzerinde çok da etkili olmamıştır. A.g.e., s.78.

²³ Tan gazetesi, 7 Ağustos 1938.

gazetesinde yayımlamadan önce hem İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, hem de Başbakan Celal Bayar'a göstermiş izin istemişti; ancak gerekli izni alamamış olmasına rağmen söz konusu yazıyı yayımlamıştır.²⁴

Öngörülen bütün tedavi uygulamaları, Atatürk'ü zaman zaman rahatlatmışsa da, tam bir sonuç alınamamış, hastalık gittikçe ağırlaşmaya devam etmiştir. Özellikle karnında biriken su gitgide çoğalmıştır. Karnında biriken su 10-12 litreyi bulmuştu. Buna bağlı olarak Atatürk'ün nefesi daralmakta; çektiği sıkıntı dayanılmaz bir hal almaktaydı. Dolayısıyla karından su alınması (ponksiyon) kaçınılmaz hale gelmişti. Bu durumun ortaya çıkaracağı tehlikenin farkında olan – özellikle de su alma sırasında bağırsaklarının delineceğinden endişe eden- Atatürk birkaç hususta “vasiyet”ini yazdırma ihtiyacı duymuştur.²⁵ Bunun için Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı huzuruna davet etmiştir. Soyak'a göre Atatürk vasiyetname meselesini beş-altı seneden beri kendisiyle görüşmekteydi. Zira 1927'de Parti kongresinde de ifade etmiş ve sonradan çiftliklerle, bazı binaları hazineye devretmişti. Nihayetinde üzerinde titizlikle durduğu vasiyetnamesine son şeklini vermiş ve ancak yaşamının sonuna kadar bunun duyulmamasını tembih etmiştir. Bu suretle hazırlanan vasiyetnameyi bir zarf içine koyduktan sonra başucundaki komodinin çekmesine yerleştirmiştir. Bir gün sonra da (6 Eylül) vasiyetname gizlice saraya getirilen İstanbul 6. Noteri İsmail Kunter'e teslim edilerek resmi süreç başlatılmıştır.²⁶

Yukarıda değinildiği gibi Eylül başlarında Atatürk'ün hastalığı vahim bir hal almış, karnındaki su toplanması büyük bir acıya dönüşmüş, ıstırapı artık dayanılmaz derecede artmıştı.²⁷ Üstelik civa ihtiva eden idrar sökücü de bir

²⁴ Tunç Boran, *Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü*, Aft Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012, s.83.

²⁵ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2013, s.639.

²⁶ Soyak, vasiyetnamenin hazırlanması sırasında Atatürk'ün nezaket ve zarafetine işaret etmeden kendini alamaz. Mesela Vasiyetnamenin müsvettesini incelediğinde kendilerine aylık bağlanmasını istediği beş bayanın soy ismiyle yazılmasına rağmen Afet hanımın -soy isim henüz almamış olmasından dolayı- soy isminin olmamasından dolayı diğerlerinin de soy isimlerini yazmamıştır. Yine aynı maddede “*vefatına kadar*” ibaresi yerine “*yaşadıkları müddetçe*” kaydını düşmüştür. Çünkü Atatürk'e göre yaşamak esastı ve ölüm nezaket ve hayırla anılacak bir kelime değildi. Atatürk'ün vasiyetnamesi ise şu esasları içermekteydi: 1-Nukut ve hisse senetleri şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır. 2-Her seneki nemadan bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda 1.000, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki 100'er lira verilecektir. 3-Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek para verilecektir. 4-Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır. 5-İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsilini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır. Soyak, *a.g.e.*, s.716-717.

²⁷ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.637, 645.

sonuç vermemiştir. Gelinen noktada Fiessinger'in tekrar çağrılması gerekli görülmüştür. 6 Eylül'de 4. Kez Türkiye'ye gelen Fiessinger Atatürk'ü muayene ettikten sonra hastalığın ilerlemiş olduğunu fark etmiştir. Artık ıstırap veren suyun karından alınması zorunlu hale gelmişti. Bununla beraber, Atatürk'ün karından suyun sonda ile alınması konusunda endişeleri vardı. O, dikkat edilmezse oradaki damarlardan birinin yaralanabileceğine, dolayısıyla da bağırsak zehirlenmesine maruz kalacağına inanmaktaydı. Bu endişesini Mim Kemal Öke'nin "Atam... Bu onlardan daha basittir [Daha önce yapılan ameliyatlara kastedilmiştir.]. Hiçbir şey duymazsınız. Gene o usulle yaparız. Bağırsakların delinmesi, kan damarının yaralanarak kanama olması usul-ü dairesinde yapılan bir su alma ameliyesinde varit değildir. Siz müsterih olunuz... Takdir buyuracaksınız ki, bu ilk ponksiyondan sonra şayet yapılmasına ihtiyaç görülürse, ondan sonrakilerin de bu endişelerden hiç birini hissetmeyeceksiniz" şeklindeki cevabı Onu ikna etmiş olacak ki "Artık bu müdahaleden çekinmiyorum, kolaymış" diyecektir.²⁸ Atatürk'ün de rızası alındıktan sonra 7 Eylülde hasta yattığı odasında Fiessinger'in kontrolünde diğer doktorların da bulunduğu bir ortamda Prof. Mim Kemal Öke tarafından ponksiyon yani karnın delinerek suyun alınması işlemi gerçekleştirilmiştir. Karından on buçuk kilo su alınmıştır. Bu işlem onu rahatlatıp, sakin bir şekilde istirahat etmesini sağlamıştır. Kendisi de "Oh.. rahat ettim" demiş, eski neşesinin yerine geldiğini göstermiştir. Su alınmasından sonra bacaklarındaki ödemin neden olduğu şişlikler de azalmıştır.²⁹

Bu işlemden sonra odaya giren Kılıç Ali, Atatürk'ün durumunu ve arasında geçen diyalogu şu şekilde aktarmaktadır: "Ponksiyon işleminden sonra hemen odasına girdim. Gördüğüm tablo şu idi. Atatürk adeta birden bire zayıflamış, çok zayıflamıştı. İki kolunu başının altına alarak sırtüstü yatıyordu. Karnını büyük bir sargı ile sarmışlardı. Odasına girer girmez yanına koştum:

'Geçmiş olsun Paşam!' Başının altına aldığı kollarının pazuunu öptüm, bana doktorların duyamayacağı kadar yavaş bir sesle şöyle dedi. 'Çıkan suyu gördün mü?' Bu kadar bir su kabı insanın karnının üzerine konya nasıl tahammül eder? Bak ben ne haldeyim, nasıl tahammül etmişim? Ben sözümü tekrarladım. 'Geçmiş olsun Paşam! Bunların hepsi geçecek.' Gözyaşlarımı kendisine göstermemek ve üzüntümü hissettirmemek için, bir fırsat bularak doktorların arkasından ayrılıp hemen odadan dışarıya çıktım."³⁰ Karından su alma işlemi, Atatürk'ün iki gün

²⁸ Mim Kemal Öke, "Atatürk'ün Son Günleri" *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

²⁹ Mim Kemal Öke, "Atatürk'ün Son Günleri" *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

³⁰ Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, s.645.

Atatürk'ün Son Hastalığı

rahatlamasına imkân sağlamıştır. Ancak birkaç gün sonra karında suyun yeniden toplandığı ve zafiyet durumunun yeniden ortaya çıktığı görülmüştür.³¹ Keyfi kaçan Atatürk, karnın tekrar şişmesinin “tabii” olduğuna, “bu işin [hastalığın] tedricen tabii bir hale geleceğine sabır ve tahammül lazım geleceğine” inandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Fiessinger de kendisine ilk ponksiyonların on gün aralıklarla, ondan sonrakilerin ise aylık aralıklarla yapılarak ponksiyonlar arasındaki sürenin yavaş yavaş uzatılacağını söylemiştir.³²

Karıdan su alınmasının ertesi gününde Fiessinger, Nihad Reşad Belger ve Neşet Ömer İrdelp'in 8 Eylül tarihli raporunda Atatürk'ün hastalığının “Laennec tipinde bir ‘Skleröz Hepatit’ değil, Hanot ve Gilbert” tipinde bir ‘Hipertroji’ ” olduğu ve bunun Mart ayında formüle edilen hastalık olduğu belirtilmiştir. Bu Atatürk'teki sirozun alkole bağlı olarak değil, safra yollarının kronik tıkanıklığından kaynaklı olduğu anlamına gelmekteydi Fiessinger bu teşhisini Hasan Rıza Soyak'a da ifade etmiştir.³³

Atatürk kendisinin istirahat etmesi sıkı sıkıya tavsiye edilmesine rağmen, devlet işlerine dair bazı hususlarla yakından ilgilenmekten ve Başbakan ve ilgili bakanlarla görüşmekten imtina etmemiştir. 12 Eylülde İzmir'in 16. Kurtuluş yıldönümü vesilesiyle Belediye Başkanı Behçet Uz'un saygı telgrafına verdiği cevaptan beş gün sonra Başbakan Celal Bayar ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı kabul etmiştir. Bundan bir gün sonra da Celal Bayar'ı kabul ile hükümetçe hazırlanan 4 yıllık ekonomik plan hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.³⁴

³¹ Soyak, *a.g.e.*, s.720-721. Mim Kemal Öke, Atatürk'ün karnının ponksiyonu takip eden gün şişmeye başladığını belirtmiştir.

³² Mim Kemal Öke, “Atatürk'ün Son Günleri” *Ulus* gazetesi, 10 Kasım 1943, s.4.

³³ Soyak Hatıratında Fransız doktor Fiessinger'in kendisine “*Bu hastalığın sırf içkiden geldiği yolundaki düşünce doğru değildir, benim, Fas, Tunus, Cezayir'den gelen birçok Müslüman hastalarım var ki, ömürlerinde ağzlarına herhangi bir içki koymamışlardır. Binaenaleyh hastalığın daha başka ve mühim amiller olduğunu kabul etmek lazımdır. Bence bunlar arasında bilhassa tagaddi tarzı ve daimi konstipasyon gibi amiller başlı başına yer tutmaktadır*” söylediğini belirtmiştir.

³⁴ Bkz: Kocatürk, *a.g.e.*, s.392-393. Atatürk, 18 Eylül'deki görüşmede ekonomik plan hakkında Celal Bayar'a düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “*Bizim bu ve buna benzeri başarmamız için en çok üç sene süremiz vardır; ondan evvel de fırtına kopmaz demiyorum. Ne yaparsak bu dar müddetin içine sıkıştırmaya bakmalıyız. Bütçe filân düşünmeye gerek yoktur; memleketin bütün kuvvet kaynaklarını seferber ederek bu işleri yapmak lazımdır.*” Görüldüğü gibi Atatürk, Avrupa'da bir fırtınanın kopacağını tespit etmiş ve savaşın muhtemel olumsuz sonuçlarına karşı ülkesini korumayı ve iktisadi kalkınmayı temin etmeyi bir hayat meselesi olarak görmüştür. Gösterilen Yer.

Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'nin 13, 14 ve 15 Eylül tarihli raporlarında da kendini göstermektedir.³⁵ Bununla birlikte Eylül sonlarına doğru Atatürk tekrar ağrılaşmaya başlamış ve karnında biriken su katlanılmaz bir ısırap halini almıştır. Bu durum aynı zamanda Paris'ten acil ilaç siparişlerine neden olmuştur. 21 Eylülde telgrafla kimin için istendiği belirtilmeden üç kutu "Urosiphon", iki kutu "Biolipaze Roche" ısmarlanmıştır.³⁶ 22 Eylül Perşembe günü Mim Kemal Öke tarafından ikinci defa karından su alınmıştır. Anlaşılan ikinci defa karından su alınmasını Atatürk istemiştir. Bu ikinci ponksiyon işlemini Mim Kemal Öke şöyle anlatmaktadır: "Şişlik yavaş yavaş artmış, on altıncı günü eski ısırapları verecek dereceye gelmişti. Tekrar ertesi günü su almaya karar vermiştik. Biz bir gün evvelinden her şeyi hazırlamıştık. Öğle üzeri bizi emretti. Huzurlarına gittik. –Ben çok mustaribim, hemen suyu alın, buyurdular. Neşet Ömer: -Efendimiz, yarın yapılacak, her şey hazırlanıyor... dedi. Atatürk: -Bugünle yarın arasında ne fark var? Hemen yapınız buyurdu. Bu ısrarı üzerine biz ponksiyonu gene anestezi altında yaptık. Aynı miktarda su çıkarıldı. Kendisi mütemadiye: -Hepsini alın. Hiç kalmasin. Vaziyetimi değiştirin de orada burada kalanlar da alınsın, buyurdular. İkinci su alma da Ata'yı çok rahat ettirdi: -Oh... ne kadar rahat ettim. Bir sigara verin içeyim, buyurdular. Bir de kahve içtiler."³⁷

O günden itibaren doktorlar Atatürk'ün ziyaret kabullerini yasaklamış, yayına hiç kimsenin girmemesi konusunda kesin talimat vermişlerdir. Çünkü Atatürk, büyük bir kriz geçirmekte idi. Bu nedenle de yanı başındaki odada yaver ve doktorları bilfiil dört gece nöbet tutmuşlardır. Atatürk şimdi yatıp kalkmak gibi, en basit fizik hareketler için bile başkalarının yardımına muhtaç hale gelmiş, iniltileri yandaki odada duyulur olmuştu.³⁸

³⁵ Tahir Kodal, "Başbakanlığa Gönderilen Belgeler Işığında Atatürk'ün Vefatından Önceki (4 Eylül-10 Kasım 1938) Sağlık Durumu", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, Sa.3, Eylül 2008, s.41.

³⁶ Şimşir, *10 Kasım Günlüğü*, s.85.

³⁷ Mim Kemal Öke, "Atatürk'ün Son Günleri" *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

³⁸ "Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1939. İkinci ponksiyondan sonra Atatürk'ün durumuna dair Salih Bozok hatıratında şunları söylemektedir: "O gece, sabaha karşı idi. Saat altı buçuğa geliyordu. Yatak odasındaki zil, acı acı çaldı. Hemen kunduralarımı çıkararak, ayaklarının ucuna basa basa oda kapısına geldim. Atatürk yatağı içinde oturmuş, sigara içiyordu. Kapıdan baktığıma görünce: '-Ve aleykümselâm' dedi. 'Nöbetçi sen misin?..' Sonra, gülümsemeğe çalışarak ilâve etti: '-Salih... Gördün mü şu başıma gelenleri?' Kendimi zor zapt ederek: '-Hepsi geçecek Atatürk' dedim, inşallah, tamamen iyileşeceksiniz! O sırada, kendisine bir küçük kâse ile 'Borç' denilen çorbadan getirmişlerdi: '-Şimdi, bir çorba içip yatacağım! Su alındıktan sonra, epeyce rahat ettim! Doktorlar, almak istemiyorlardı. Fakat ben dayanamadım, suyu aldırırım' buyurdular. Yanlarından çıktığım zaman, içimde belli belirsiz bir ferahlık vardı. 'O'nun rahatlaştığını görmek, beni de rahatlandırmıştı. Yalnız, çok zayıf düşmüş olması, canımı sıkıyordu. Vaka konuşmasında hiçbir gayritabilik yok, iştihası da yerinde! Fakat, ben gene endişedeyim." Gösterilen Yer.

Atatürk'ün Son Hastalığı

Bu noktada Atatürk'ün duygu dünyasında kendini gösteren şu hususa değinmekte yarar vardır. Hastalığın bu ağır günlerinde Atatürk hep Ankara'ya girmek istediğini dile getirmiştir. Tabir yerinde ise gerçekleşmeyen bu isteği içinde bir uhde olarak kalmıştır. O'nun "En büyük tahassürü, Ankara'ya bir an evvel gidebilmektir. İki kere bir: -Ah Ankara'ya gidemedik! Ah Ankara'ya atılamadık!" diye söylenirdi. Salih Bozok'a göre Atatürk mutlaka Ankara'ya gidip, Mecliste nutkunu söylemek arzusunda idi. Fakat vücutça çok düşküdü. Hekimler, bu seyahati uygun görmemişlerdir. Atatürk de konu sağlık olunca daha fazla ısrarda bulunmamıştır.³⁹

Eylül sonlarına doğru hastalığın seyrinin Atatürk'ü yaşamının sonuna sürüklediği açık hale gelmişti. Doktoru Nihad Reşad'ın verdiği bilgiye göre 28 Eylül 1938 tarihi itibarıyla "Hastalık süratle ilerliyor, Karaciğer artık, vazifesini yapmıyordu. Su alalı yedi gün olduğu halde, karnında tekrar yedi kilo su toplandı. Vücutundaki yağlar tamamen eridi. Şimdi de etleri erimektedir." Aslında hastalığın geldiği nokta beklenen bir şey değildi. Çünkü doktorları Atatürk'ün ikinci defa su alınmazdan önce hayatının hiç olmazsa, bir iki sene idame ettirebilecekleri ümidi taşımaktaydılar. Şimdi durum "vahim ve ümitsiz" idi. Salih Bozok'a göre "Atatürk ölüyordu... Maddî, manevî hiçbir kuvvet, hiçbir mucize artık onu kurtaramayacaktı."⁴⁰

Atatürk, 16 Ekimde geçirmiş olduğu ilk komaya kadar devlet işleri ve ülke sorunlarıyla ilgilenmeye, bu vesileyle de ilgili kişi ya da makamlarla görüşmeye devam etmiştir. Katılmadığı faaliyetlere teşvik edici düşünceleriyle iştirak etmiştir. 27 Eylülde yapılan Dil Bayramına tebrik telgrafı çekerken, bir gün sonra Barbaros Hayrettin Paşa'yı anma töreni nedeniyle İstanbul valisine halkın saygı ve bağlılık duygularını bildiren telgrafına cevap vermiş, Deniz'de düzenlenen ışık oyunlarını ancak Dolmabahçe Sarayı'nın penceresinde izlemiştir. 6 Ekim 1938'de İstanbul'un itilaf devletlerinin işgalinden kurtarılışının 15. Yıl dönümünde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'a çektiği cevabî telgraf bu sırada çekilen teşekkür ve tebrik telgraflarından bir başkasıdır. 2 Ekim'de Cenevre'den dönen Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, 3 Ekimde Başbakan Celal Bayar ve Atina elçisi Ruşen Eşref Ünaydın, 7 Ekimde Fevzi Çakmak ve Almanya'daki askerî manevralardan dönen 2. Ordu Müfettişi İzzettin Çalışlar, 8 Ekimde Kılıç Ali, 9 Ekimde kız kardeşi Makbule (Atadan), manevi kızları Afet (İnan) ve Sabiha (Gökçen), 10 Ekimde yine Celal Bayar, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve yaveri Salih Bozok, 12, (13) ve 14 Ekimde Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü ile yaptığı

³⁹ "Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1939.

⁴⁰ "Atatürk'e Aid Hatıralar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1939.

görüşmeler/kabuller resmî ve şahsî başlıca görüşmeleri/kabulleri⁴¹ olarak sıralanabilir.

Atatürk'ün Eylül sonlarında ağırlaşan hastalığının Ekim başlarında bir birini izleyen “acele” telgraflarla⁴² ciddi bir evreye girmiş olduğu anlaşılmıştır. Atatürk ilk ağır komaya 16 Ekimde girmiştir. Bu koma krizinde sürekli olarak “Aman dil” veya “değil”, “dil efendim dil”, “aman yarabbi” gibi kelime ya da eksik cümleleri tekrar edip durmuştur.⁴³ Bu koma hali üç gün devam etmiştir. 19 Ekimde koma halinden çıkan Atatürk, ancak sonraki gün tam olarak komayı atlattığı ve tam olarak sağlığına kavuşmuştur. Fakat bunların hepsi umut verici olmakla birlikte aldatici idi. Gerçekte Atatürk ölümle mücadele ediyordu. Komadan kurtuluşu bile olağanüstü bir durum olarak addedilmiştir. Zira Fiessinger bir mektubunda bunu açık bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁴ Bu koma günlerinde Fransa’da bulunan Doktor Fiessinger’le telefonla görüşülmüş, onun tavsiyeleri alınmıştır.⁴⁵ 20 Ekim günü akşamüstü Hasan Rıza Soyak yanına geldiği zaman bilinci açtı ve atlattığı komanın farkına varmış gibiydi. Soyak, Atatürk’le arasında geçen diyalogu şu şekilde aktarmaktadır:

“Akşama doğru sakin ve derin bir uykuya dalmıştı. Bu rahat uyku sabaha kadar devam etti. Seher vakti hizmetinde bulunanlardan biri yatak odasına koşarak, normal bir halde uyandığını haber verdi; zaten giyinik olarak şezlonga uzanmış, istirahat ediyordum; derhal kalkarak yanına gittim. İlk sözü şu oldu: ‘Gel bakalım, ne dersin; biz gittik, geldik! Bu doktorlar insana adeta can veriyorlar’ dedi, arkasından: ‘Bana ne oldu?’ diye sordu. Arkadaşlarla daha önce mutabık kaldığımız gibi bir cevap verdim: ‘Biraz fazla ve derince uyudunuz efendim!’ ‘Ya bu karyola niye değiştirilmiş?’ Filhakika asıl karyolası değiştirilmişti; çünkü iki kişilik ve çok genişti. Etrafında doktorların çalışması çok güç oluyordu. Ayrıca temizlik için şiltelerin vakit vakit değiştirilmesi icap ediyordu, pek ağır şeyler olduğu için bunda da zorluk çekiliyordu. Bu sebeplerle yani her iki harekette

⁴¹ Bkz: Kocatürk, a.g.e., s.393-395. Atatürk'ün Nöbet Defterinde bu ziyaret/kabullerden 3 Ekim'deki Celal Bayar ve Ruşen Eşref Ünaydın'ın, 7 Ekimdeki Fevzi Çakmak, İzzettin Çalışlar'ın ve 13 Ekimdeki Tevfik Rüştü Aras'ın yapmış olduğu ziyaretler yer almaktadır. *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, Hazırlayan: Özel Şahingiray, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara, 1955, s.747-748.

⁴² Kodal, a.g.m., s.42.

⁴³ Mim Kemal Öke, “Atatürk'ün Son Günleri” *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4. Nihad Reşad Belger, “dil” ile ilgili sarf ettiği sözleri ikinci koma halinde söylediğini belirtmektedir. Belger, “Aman dil, Aman dil” sözünü ne amaçla söylediğini kestirememiştir. Ona göre acaba Atatürk'ün diliyle ilgili bir sıkıntısı mı vardı, yoksa şuuraltındaki dil meselesine ilişkin bir şey mi söylemek istemekteydi, bu, anlaşılmamaktaydı. Ünaydın, a.g.e., s.48.

⁴⁴ Mim Kemal Öke, “Atatürk'ün Son Günleri” *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

⁴⁵ Kocatürk, a.g.e., s.395.

kolaylık sağlamak maksadiyle, kendisini daha dar ve şilteleri hafif bir karyolaya nakletmiştik.

Uyanır uyanmaz, işte bunun farkına varmış, benden sebebini soruyordu. Epeyce sıkılarak, hatta biraz da saçmalayarak kekeledim: 'Temizlik yapmak lazımdı, aynı zamanda bir değişiklik olur diye de düşündük.' Eşsiz zekâsı; nezaket, hoşgörülüğü, metaneti, şefkati, kısaca bütün müstesna hasletleriyle beraber tamamen yerine gelmişti ve hiç şüphesiz olup biteni tahmin etmişti; beni sıkıntıdan kurtarma için 'Ne ise! Gerisini sormayacağım' dedi ve muhavereyi kapattı."⁴⁶

21 ve 22 Ekimde sağlığındaki iyiye gidiş devam etmiştir. 22 Ekimde yayımlanan raporda "bir hafta evvel zuhur eden arazlar tamamıyla geçmiştir. Hastalık normal seyrine avdet etmiştir" denilmiştir.

İlk komadan sonra bütün doktorlar hemen her gün toplu halde bulunmaya, muayeneyi de hep birlikte yapmaya başlamışlardır. Doktor Neşet Ömer İrdelp hep yanında bulunuyor, diğeri de ikişer olarak nöbet tutuyordu. Bu şekilde Atatürk günün her saati her dakikası doktorların kontrolü altında bulunmuş oluyordu.

Atatürk, sağlığının normale döndüğü sırada Ankara'ya gitmek istediğine ilişkin niyetini serdetmekteydi. Özellikle de Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde, 29 Ekimde geçit resminde bulunarak orduya ve halka hitap etmek istemekteydi. Fiessinger'in O'na Ankara'ya gidebileceğini ve 100 metre yürüyebileceğini söylemesi⁴⁷ kendisini bir hayli umutlandırmıştı. Bunun için hastalığı sırasında değişen vücut ölçülerine göre yeni elbise istemişti. Diğer taraftan Ankara'da Hipodrom'daki şeref tribününe asansör konulmaktaydı. Fakat zaman ve şartlar, zayıf vücudu onun böyle bir yolculuğuna imkân verebilecek miydi? İlk komadan sonra doktoru Nihad Reşad Belger, Atatürk'ün "ancak 20 gün yaşayabileceğini" söylemişti. Bu nedenle doktorlardan buna dair görüş istenmiştir. Atatürk'ün doktorları aralarında durumu değerlendirdikten ortak bir karara varmışlardır. Doktorlar heyeti adına kararı açıklayan Prof. Akil Muhtar Özden şunları belirtmiştir: "Açık söyleyeceğim; Aziz hastamız çok zayıf ve ümitsiz bir haldedir. Ömrü artık günlerle sayılacak kadar uzatılmıştır. Yolda ne kadar itina edilirse edilsin, vukuu pek muhtemel ani bir kalp durması ile bu müddetten birkaç gün daha eksilebilir. Bu duruma göre kati kararın ailesi tarafından verilmesi lazımdır." Nihayette hiç kimse Atatürk'ü ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmayı göze

⁴⁶ Soyak, a.g.e., s.724.

⁴⁷ Bakınız: Mim Kemal Öke, "Atatürk'ün Son Günleri" *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

alamazdı. Zaten “tereddütle geçen birkaç gün zarfında” Atatürk de durumun ciddiyetini kavrayarak kararından vazgeçmiştir. Bununla birlikte Türk ordusuna hitaben yazdığı mesajı Hasan Rıza Soyak’a dikte ettirmiştir. Mesajını Hipodromdaki resmi geçitten önce Başbakan Celal Bayar okumuştur. Atatürk mesajında orduya olan güven ve iftihar hislerini beyan ederek ordunun modern yöntem ve araçlarla donatılmasının önemine işaret etmiştir.⁴⁸

Atatürk, Ankara’daki törene katılmamakla beraber, o gün yine heyecanlı, ilk günü gibi Cumhuriyet’i bütün benliğiyle yaşamıştı. Hasta yatağında, şenlikler sırasında dışarıda atılan havai fişek seslerini, sarayın önüne gelen vapurda çalınan İstiklal Marşı’nı dinlediğinde yanındakilere “*Seviniyorlar... Sevinecekler tabii. Sevinmekte haklıdırlar. On beş yıl Cumhuriyet... Bu sevinilecek neticedir.*” diyordu.⁴⁹

16 Ekimdeki ilk koma halinden sonra Atatürk’ün karnında su gün geçtikçe birikmiş, göğsünü ve kalbini sıkıştırmaya, nefes almakta zorlanmasına neden olmuştu. 7 Kasım 1938 tarihinde Salı günü bizzat kendisi “daha fazla dayanamayacağını, suyun derhal alınmasını” emretmiştir. Doktorlar, su alma işleminin komayı çabuklaştıracağı için hiç değilse 24 saatlik bir zaman kazanmak amacıyla operasyonu geciktirmek istemişlerdir. Onun için kendisine “su çekilmezden önce kalbi takviye edecek tedbirler almak zarureti vardır” gibi gerekçelerden bahsedilmekteydi.⁵⁰ Buna rağmen O, “*Niçin tereddüt ediyorlar, olacak olur*” diyerek ileri sürülen gerekçelere kulak asmamıştır. Atatürk’ün ısrarı üzerine 7 Kasım 1938’de Saat 12:20’de Doktor Mehmet Kamil Berk tarafından

⁴⁸ Soyak, a.g.e., s.724-725. Atatürk’ün Cumhuriyet’in 15. Yıldönümü münasebetiyle Türk ordusuna gönderdiği mesajın metni şöyledir: “Zaferleri ve mazisi insanlık tarihiyle başlayan her zaman zaferle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk ordusu; Memleketini, en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş ve kurtarmışsan, Cumhuriyet’in bugünkü feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtaları ile mücehhez olduğun halde, vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur. Bugün, Cumhuriyet’in 15’inci yılını mütemadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrak eden büyük Türk milletinin huzurunda Kahraman Ordu, sana kalbi şükranlarımı beyan ve ifade ederken, büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum. Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve âmade olduğuna, benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır. Büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silahlarla bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragat-i nefis ve istihkâr-ı hayatla her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim. Bu kanaatle kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve eratını selamlar ve takdirlerimi bütün ulusun muvacehesinde beyan ederim. Cumhuriyet Bayramı’nın 15. yıldönümü hakkınızda kutlu olsun...”

⁴⁹ *Akşam* gazetesi, 11 Teşrinisani 1938, s.5. Atatürk bu sözleri sarf ederken yanında bulunan (muhtemelen berberi) Mehmet adındaki kişi, Atatürk’ün İstiklal Marşı okunmaya başladığında onu birkaç saniye gözlerini kapatarak dinlediğini, sonra da gülümseyip gözlerini açarak yukarıda bahsi geçen sözleri söylediğini nakletmiştir. Adı Geçen Yer.

⁵⁰ Ünaydın, a.g.e., s.47.

Atatürk'ün Son Hastalığı

üçüncü defa ponksiyon işlemi yapılmıştır.⁵¹ Bu üçüncü ponksiyondan sonra biraz ateşi yükselmesine rağmen uykusunu gece yarısına kadar sakin bir şekilde geçirmiştir. Ayıldığı zamanlarda “Bana ne oldu?”, “Hiçbir şey bilmiyorum”, “Allah Allah”, “çok şey” gibi sözler söylemekteydi.⁵² Gece 02:00'den sonra hafif bir unutkanlık baş göstermiş ve bu durum dört saat kadar devam etmiştir.

Atatürk'ün ikinci ve son koma hali 8 Kasım'da 18:35 sularında başlamıştır. Hastalığın 8 Kasım 1938'de normal seyrinden çıkıp şiddetlenmesi ve sıhhi durumun ciddi bir evreye girmesine dair Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin resmi tebliğini 9 Kasım tarihli gazetelerde görmek mümkün olmuştur.⁵³ Atatürk'ün fenalaşıp koma halinin başlamasına tanık olanlardan Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak durumu şu şekilde anlatmaktadır:⁵⁴

“Saat 18.00'den sonra yanından ayrılıp, günlük işlerimle meşgul olmak üzere bürome inmiştim; çok geçmeden fenalaştığını telefonla bildirdiler (saat 18.55). Telaşla hususî daireye koştum; yatak odasının iç içe olan iki kapısı arasındaki boşlukta Ali Kılıç duruyordu. Odaya girdiğim zaman Atatürk'ü şu vaziyette gördüm: Yatağın ortasında, iki elini yanlarına dayamış, oturuyor ve mütemadiyen öğürerek: ‘Allah kahretsin’ diye söyleniyordu; ara sıra da hizmetçilerin tuttukları tasa koyu kahverengi bir mayı (pıhtılaşmış kan) çıkarıyordu.

Nöbetçi Doktor Abravaya ile o sırada yetişen Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp kendisine yine bir taraftan bazı ilaçlar enjekte etmeye, bir taraftan da buz parçaları yutturmaya başladılar; bir aralık sağında bulunan tuvalet masası üzerindeki saate baktı; her halde iyi göremiyordu ki bana sordu: ‘Saat kaç?’ Cevap verdim: ‘7.00 Efendim.’

Aynı suali bir iki defa daha tekrar etti, aynı cevabı verdim. Biraz sükûnet bulunca yatağa yatırdık; başucuna sokuldum: ‘Biraz rahat ettiniz, değil mi efendim?’ diye sordum. ‘Evet!’ dedi. Arkamdan Neşet Ömer İrdelp yanaşıp rica etti: ‘Dilinizi çıkarır mısınız efendim?’ Dilini ancak yarısına kadar çıkardı; Dr. İrdelp tekrar seslendi: ‘Lütfen biraz daha uzatınız!’ Nafile!.. Artık söyleneni anlayamıyordu; dilini uzatacağı yerde tekrar tamamen çekti; başını biraz sağa

⁵¹ Ponksiyon operasyonunu o sırada sarayda bulunmayan Mim Kemal Öke yapmamıştır. Operasyonu ertelemek isteyen doktorlar Atatürk'e Öke'nin Gülhane'de öğrencilerine ders vermekte olduğunu, dolayısıyla da operasyonun ertesi gün yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Atatürk, operasyonun Doktor Mehmet Kâmil Berk tarafından yapılmasını rica etmiştir. Bakınız: Mim Kemal Öke, “Atatürk'ün Son Günleri” *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

⁵² Mim Kemal Öke, “Atatürk'ün Son Günleri” *Ulus* gazetesi, 10.Kasım 1943, s.4.

⁵³ Bakınız: *Akşam* gazetesi, 9 Teşrinisani 1938, s.1; *Kurun* gazetesi, 9 Teşrinisani 1938, s.1.

⁵⁴ Soyak, *a.g.e.*, s.728.

çevirerek Dr. İrdelp'e dikkatle baktı ve 'Aleykümesselâm' dedi; son sözü bu oldu ve ikinci ponksiyondan tam 30 saat sonra komaya girdi."

Atatürk bu ikinci koma halini, ilk komaya göre daha hareketsiz ve sakin geçirmiştir. Ara sıra küçük sıçramalar görülsede, birkaç saniye sonra eski durumuna dönüyordu. Saatler geçtikçe zaman zaman kesik hırıltılar duyuluyordu. 9 Kasım sabahı bromürlü lavmana yapılmış, istem dışı hareketlerinde azalma görülmüştür. Ancak bu defa da sık sık öksürük ve terleme baş göstermiştir. Saat 11:00'den sonra üç dakika süre ile oksijen verilmiştir. Bu işlem 13:10'da tekrarlanmıştır. Doktoru Asım Arar, Başvekil Celal Bayar ile saraya geldiklerinde Atatürk'ün sağlığına ilişkin durumu şu şekilde ortaya koymuştur: *"Atatürk derin bir uyku içinde idi. Nefes alma ve kan deveranı faaliyetleri muntazamdı. Etrafındaki doktorlar son tıbbî vazifelerini yapmak için feragat ve gayretle çalışıyorlar ve her çareye başvuruyorlardı. Bu doktorlar, her iki saatte bir değişmek üzere ikişer ikişer nöbet bekliyorlar ve hastalığın seyrine ait müşahadeleri ve tatbik edilen tedbirleri ve ilaçları kayıt ederek vazifelerini kendilerinden sonra nöbete girecek olan arkadaşlarına terk ediyorlardı. Hastanın halini görünce her şeyin bitmiş olduğuna kani oldum. Yalnız bütün hayatı bitmez tükenmez mücadeleler ve Türk vatanını kurtarmak için icabında katlandığı mahrumiyetler ve heyecanlar içinde geçen ve bir seneye yakın bir zamandan beri en ağır bir hastalığın pençesinde ıstırap çeken bu büyük adamın kalbi o kadar sükûn ve intizam içinde çalışıyordu ki, devam edip giden komaya rağmen artık önü alınması kabil olmayacak kötü akibetin ne vakit gelip çatacağını tayin etmek mümkün olamıyordu. Akşama doğru Atatürk yeni bir komaya girdi. Gözbebekleri ışığa cevap verse de tabandan artık refleks alınamıyordu. Nefes borusundan hırıltılar işitilmeye başlandı. Başucundaki doktorlar Müşahede Defteri'ne 'Agonî' diye not düştüler. 'Agonî', 'can çekişme' demektir."*⁵⁵

Bu arada, 9 Kasım sabahı Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'nin Saat 09:50'de Dolmabahçe Sarayı'ndan, bundan on dakika sonra da Ankara'dan yaptığı duyuruda önceki geceden itibaren devam eden koma halindeki "ciddiyetin" arttığı Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur.⁵⁶ 9 Kasım Saat 20:00'den sonra Atatürk'ün genel durumundaki ciddiyet ilerlemiş, dalgalılık artmıştır. Gece yarısı bu dalgalılık son haddini aşmış, vahamet düzeyine ulaşmıştı. Kılıç Ali'ye göre artık

⁵⁵ Can Dündar, *Sarı Zeybek/Atatürk'ün Son 300 Günü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.151-152.

⁵⁶ Kodal, a.g.e., s.46.

dakika dakika solmakta, sönmekte olan Atatürk'ü kurtarmak mümkün değildi. Herkes "ümitsizlik ve çaresizlik içinde" ağlamakta, üzüntüsünü göstermekteydi.⁵⁷

10 Kasım Perşembe günü saat 8:00'de rengi tamamen solmuştu. Hiç kimsenin elinden bir şey gelmiyordu. Soyak'ın deyişiyle⁵⁸ "Koca bir tarih geçüyordu." Saat 09:05'te gözlerini ansızın açtı ve birkaç saniye içinde tekrar kapadı. Bu adeta onun fani dünyaya veda ederken sevdiklerine son bir selamıydı. Türk milletinin kurtarıcısının ebedi hayata geçiyordu.

Büyük Önderin resmi ölüm raporu ve hükümetin resmi tebliği aynı gün öğleye doğru gazetelerde yayımlanmıştır.⁵⁹ Hükümetin resmi tebliği şöyledir:⁶⁰ "Müdavi ve müşavir tabiplerinin neşredilen son raporu, Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk milleti ulu şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız. Kederlerimizin tesellisini, ancak ve ancak O'nun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki; ölmez olan O'nun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sidir. Hükümetimiz içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi, dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunda, büyük Türk milletinin hükümeti ile tek vücud olarak teyid ve temin edeceğine şüphe yoktur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 33'üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Abdülhalik Renda Reisicumhur Vekâleti vazifesini deruhte etmiş ve ifaya başlamıştır. Gene Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 34'üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisicumhuru intihap edecektir. Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre geçecek zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütün kuvvetiyle Türk milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesine devam edecektir. Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi. Eserlerini bu güvenle yaptı. İdamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk milleti, O'nun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği O'nun kıymetli vedası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve O'nun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır."

⁵⁷ Kılıç Ali, a.g.e., s.659.

⁵⁸ Kılıç Ali, a.g.e., s.660

⁵⁹ Soyak, a.g.e., s.730.

⁶⁰ Akşam gazetesi, 10 Teşrinisani 1938, s.1; Kurun gazetesi, 10 Teşrinisani 1938, s.2. Son Telgraf, 10 Kasım 1938.

C-KAYNAKÇA

1-Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Son Telgraf

Tan

Ulus

Yeni Sabah

2-Araştırmalar

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2013.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Atatürk'ün İstanbul'daki Günleri*, İstanbul, Mart 2012.

Boran, Tunç, *Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü*, Aft Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012.

Dündar, Can, *Sarı Zeybek/Atatürk'ün Son 300 Günü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 294, Ankara, 1992.

Kodal, Tahir, "Başbakanlığa Gönderilen Belgeler Işığında Atatürk'ün Vefatından Önceki (4 Eylül-10 Kasım 1938) Sağlık Durumu", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, Sa.3, Eylül 2008, s.35-49.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2014.

Şimşir, Bilâl N., *10 Kasım Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, 1 Baskı, Ankara, 2014.

....., *Atatürk'ün Hastalığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1938.

Şahingiray, Özel, *Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı/Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülâkat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

Atatürk'ün Son Hastalığı

EKLER

Atatürk'ün son günleri

Atatürk'ün son günleri

SADIKTAN önce otuz dört yıl önce, Türkiye'nin başkanı olarak Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Prof Him Kemal ÖKE
Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Güçlü, her vesilenin aynısıdır. Yer yitmiş değildir her şey. Çıktır Türkiye'nin aynısıdır her şey. Türkiye'nin yitirdiği şeydir Çiğdem ve İsmet Paşaların durumları. Çiğdem de İsmet Paşaların durumları.

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

ASKER GÖZÜ İLE ATATÜRK VE TOPYEKÜN HARP

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Atatürk'ün son günleri...
Atatürk'ün son günleri...

Ek-1: "Atatürk'ün Son Günleri", *Ulus*, 1943, s.4-5.

Atatürk'ün Son Hastalığı

TAN
BAŞMUHARRİRİ: AHMET EMİN YALMAN

Çocuk Ansiklopedisi
Bu üç büyük ciltlik eser her evde bulunması lâzım bir kütüphanesidir. Çocuklarınıza bundan mahrum bırakmayınız. Tam eserin fiyatı 7 liradır.
TAN Matbaası

Müdahale Komitesinde Bek Gönüllü Adedi İhtilâf Doğurdu

**Bir Âsi Kolu Tarragona
Yolıyla Denize İniyor**

Ispanya ile Katalonyanın
Münasebeti Kesiliyor

Atatürkün Sıhhati

Fransız Mütehassısı Diyor ki:

**“Atatürkün Sıhhatinde Hiçbir Endişe Edilecek
Vaziyet Bulunmadığı Müjdesinin Benim Ağzımdan
Söylenmesi, Şahsım İçin En Büyük Bahtiyarlıktır,,**

Dün, Riyaseticümhur Genel Sekreterliğinden yapılmış olan resmi tebliğde, Atatürkün, gripten müteessir bulunmaları dolayısıyla, bir buçuk aylık bir istirahat devresi geçirecekleri bildirilmiştir.

Büyük Önderin konsültasyonu için Fransadan davet edilen Profesör Dr. Fiesenje, raporunda rahatsızlığın ehemmiyetsiz bir gripten ibaret bulunduğunu tesbit etmiştir.

Dün, Ankaradan şehrimize gelen profesörü bularak kendine konuştuk. Bizce, rahatsızlığın ehemmiyetsiz bir gripten başka bir şey olmadığını temin ve teyit etti. Ve “Türk milletinin merak ve endişesini callip hiçbir vaziyet bulunmadığı müjdesini vermenizi rica ederim... dedi.

Profesör, Atatürkün ya-

Profesör Fiesenje

kınlığında bulunmuş ol-
maktan mütevellit sanadeti-
ni gizlemiyen bir heyecan-
la:

“— Şefinazi ne kadar sevdiğinizi tahkir ediyorum. Türk milletinin, Atatürkü bukiındaki hissiyatını, Büyük Şefini pirdükten sonra daha iyi anladım. Bu kailar dınamızın, bu kadar zakkâ ve cevvaliyetin birarada toplanması pek seyrek tesadüflerle kabilidir. Zamanımızın birçok büyük adamları ile temas etmek fırsatını bulmadım. Atatürkü, bunların hiçbirinde kıyas etmek elimden gelmiyor. Bu mütesna şahsiyetin sıhhatlerinde endişe edilecek hiçbir vaziyet olmadığı müjdesinin benim ağızından söylenmesi, şahsım için büyük bahtiyarlıktır.” diye ilâve etti.

Profesör Fiesenje, dün akşam Paris'e hareket etmiş-

EK-3: “Atatürk'ün Sıhhati”, *Tan*, 1 Nisan, 1938, s.1.

200

Bu gün, hürriyetimizin başlangıcı olan 19 Mayıs yıldönümüdür. Atatürk'ün tam 19 sene evvel bu sabah Sa-
cıkay ile, Türkin kara talii deşiminiye başlama, pek çetin mücadelelerden sonra varlığı gün ve parat içinde abediyet
19 Mayıs olmasaydı, bugünkü bir ve müstakbil Türkiye de olmayacaktı. Gelecek nesillerin, hürriyetini daha iyi
yucakları 19 Mayıs tarihi, bugün yurdun her tarafında kutlanıyor. 19 Mayıs Tarihçesinin en büyük dönüm noktası

**Beyrutta Yayılan Yalan Haberler
Atatürk'ün Hastalığını
Yalan Yere Yaymakta
Ne Menfaatleri Var ?**

**Hatay Intihabı Sırasında Böyle
Kahpece Şayialar Nefret Uyandırdı**

Ankara, 18 (Baymuharririnde) —
Beruttan gelen haberler, Ankara'da u-
mumî bir nefret uyandırmıştır. Bu
haberlere göre, Atatürk'ün sabbhati
hakkında Berutta ve Hatayda yalan
haberler yaymada çalışılm ve bu ya-
lanlar Berut kaynak gösterilmek sa-
retile tâ Newyorka kadar bütün dün-
yaya neşredilmiştir.

Hatayda vakit vakit eserlerini gör-
düğümüz çirkin hareketler karşın-
da herşeyi beklerdik. Fakat Atatürk-
ün sabbhatine ait yalan haberlerin
bir seçim manevrasını diye kullanıla-
cağın, Türklüğe karşı duyulan
bağlılığı ve sevgiyi gevretmeğe böyle
kahpece bir silâhla çalışıldığını ta-
savvur edesedik.

Bunları kimin yaptığını aramada
başım girmiyorum. Fransa mandatar
ve vasi safatle Berutta ve Hatayda
bulunuyor. Bu çirkin hareketin de-
rudan deşirye Fransızları mesul tut-
mak hakkındadır.

Bundan evvel bir Fransız radyosu,
Atatürk'ün sabbhati hakkında yalan ha-
berler neşretmişti. Bu itibarla Berut
membarından dünyaya yayılan habere-
lerden Fransızları mesul tutmak için
"İnilde 45, Ka bir deil de var de-
vektir. Atatürk bütün Türk milletini
Yuhân bir varlık sembolüdür. Onun sabb-
hatine en teslim bir millî kaynaktı gih-
(Derusun 10 uncu)

**Ankara'da
Asabiyet ve
Nefret**

Ankara, 18 (A.A.) — Beyrut-
tan bütün Avrupa ve Amerika-
ya gönderilen bir telgrafta Ata-
türk'ün yeniden vahim surette
hastalandığı ve devlet idaresine
ba'vuyarak bir halde bulundu-
ğu bildirilmektedir. Naaşın ha-
ça yaladın ibaret olan bu ha-
berî Beyrut masraflara girecek
bütün dünyaya neşir ve tamin
etmekte acaba ne gibi bir men-
faatleri vardır? Bu gibi adı men-
faatları dost bir devlet reisi hak-
kında bilhassa Hatay intihabı-
tı tasvirler içinde bedelinden
lakıraf ettirilerek kullanması,
yalancalibî dikkat olmakla kal-
maz ve şüphe yak ki her oku-
yanın nefretini de mucip olur.

**Yugoslav Nazırı
Atatürk'ün Neşredildi**

Ankara, 18 (A.A.) — Bel-
çin Nazırı Atatürk'ün bugün saat 15
te Yugoslavya Harbiye ve Bah-
(Derusun 10 uncu)

**Hatayda
Türklere
İşkence**

Ankara, 18 (Ta-
İstanbul Elektrik
hakkında
in iliririne, günde
leme alınmakta
sura iki taraf
sarıda çalışılm
Şirketinin id
Vahletinin bağı
real gibi bilimi
(72)

**Tran
Şirt
Müz**

Ankara, 18 (T
Yugoslavya His
zur Organları
hissal halem
renovir ile bir
sabah saat 10 d
dir.

Dost ve mî
ra ve deniz ku
fi, Türk ve
sistemini ve
resmîi yapma
taryunda. İki
Mühterem
Vekill Klâm
Harbiye İhtis
Günâz, MİE
tasarı General
dusu müstape
rad Ender, Ak
dan General
münşarı Sak
pan Albay Za
İsa Vahletini
Saklım Taha

**Yug
Na**

Ankara, 18 (T
Yugoslavya His
zur Organları
hissal halem
renovir ile bir
sabah saat 10 d
dir.

Dost ve mî
ra ve deniz ku
fi, Türk ve
sistemini ve
resmîi yapma
taryunda. İki
Mühterem
Vekill Klâm
Harbiye İhtis
Günâz, MİE
tasarı General
dusu müstape
rad Ender, Ak
dan General
münşarı Sak
pan Albay Za
İsa Vahletini
Saklım Taha

Hatayda beyranlıklar toplantısı

Reyhaniye, 17 (A.A.) — Anadolu A-
jansının kumârî muhabiri bildiriyor:
Bu sabah burada hükümet memurları-
nın tevîl ve müdafas edilmeyenleri
çok fecî bir halde dâbe vakit
bulmuşlar. Türk kardeşleriyle istisâ
ne rey vermek suretinde olan Ayrasın
Berk köyünden 12 kadar Kürt, Har-
dilyayuhî iminde toplandı olan Har-
basınların teyrikle öldürül rûn tar-
rını uğramışlardır. Bir Fransız milîti
sini ve iki jandarma vaka mahallin
(Derusun 10 uncu)

EK-4: "Atatürk'ün hastalığını Yalan Yere yaymakta Ne menfaatleri var?", Tan, 19 Mayıs 1938.